

Det folkelingvistiske konseptet “tonefall”: Ei sosiolingvistisk utforskning av prosodiens indeksikalitet

Av Rikke van Ommeren og Perlaug Marie Kveen

At prosodiske trekk er blant de mest saliente trekkene ved norske talemål, er å regne som en truisme i norsk talemålsforskning. Likevel har det vært gjort forholdsvis lite forskning på hvordan språkbrukere oppfatter og fortolker særdrag på prosodisk nivå. I denne artikkelen presenteres en analyse av metalingvistisk og metapragmatisk diskurs hos et utvalg norske bidialektale språkbrukere, med vekt på omtale av det de kaller “tonefall”. En kvalitativ, fortolkende sosiolingvistisk analyse av materialet utdypes her av intonologiske analyser. Analysen styrker en antagelse om at “tonefall” og liknende nevninger blir brukt med referanse til suprasegmentale trekk, og den bringer evidens for at informantene evner å identifisere og isolere dialektmarkører på prosodisk nivå. Analysen indikerer også at prosodiske trekk figurerer høyt i et hierarki av indeksikalitet for ulike dialekttrekk i norsk sammenheng, og på bakgrunn av dette argumenteres det for videre forskning på prosodiske trekkssosiolingvistiske betydning.*

1 Introduksjon

Som mange språkforskere har pekt på, er variasjon på prosodisk nivå blant de sosiolingvistisk sett mest påfallende trekkene ved norske talemål (se f.eks. Christiansen 1973 [1954]; Hognestad 1997; Mæhlum & Røynealand 2012: 36–37; Skjekkeland 2005: 33–35; Sandøy 1996: 161–163). Likevel er prosodiske trekk blant de minst kartlagte sidene ved norsk talemåls-

* Takk til redaktør Hans-Olav Enger, den anonyme fagfellen og Ivar Berg for konstruktive tilbakemeldinger på utkast til denne artikkelen. Artikkelen representerer en utvidet versjon av analysen i ph.d.-avhandlinga til van Ommeren (2016), og en takk rettes derfor også til veiledere og vurderingskomité for verdifulle råd og merknader til tidligere versjoner av arbeidet. Alle feil og mangler som står igjen, er våre.

variasjon, i alle fall om en sammenlikner med den oppmerksomheten som har vært viet særlig (bøyings-)morfologiske og segmental-fonologiske variabler. Det er ikke dermed sagt at vi ikke vet *noe* om hvordan norsk prosodi varierer etter geografiske og sosiale skillelinjer (se f.eks. Fintoft & Mjaavatt 1980; Kristoffersen 1992, 2007; Abrahamsen 2003; Nilsen 2000, 2001; Hognestad 1997). Den forskningen som har blitt gjort i norsk talemålsprosodi, har imidlertid blitt gjennomført primært av forskere innen andre lingvistiske disipliner enn sosiolingvistik. Selv om denne forskningen har gitt oss vesentlig kunnskap om prosodiske særdrag i norske talemål, har funnene i liten grad bidratt til å kaste lys over den sosiale betydningen til de samme særdragene.

I løpet av de siste tiårene har det riktignok vært noe samarbeid mellom sosiolingvister og prosodiforskere (se f.eks. Mæhlum 1992; Klynderud 1999; se også Gooskens 2005). Disse arbeidene er få i antall og beskjedne i omfang, men de har etter vår oppfatning vært fruktbare når det gjelder å fastslå noe mer sikkert om den sosiolingvistiske betydningen av variasjon på prosodisk nivå. Disse studiene har inspirert vårt forsøk på å finne ut noe mer substansielt om det nokså diffuse folkelingvistiske konseptet “tonefall”.

Analysen som presenteres i denne artikkelen, bygger på et data-materiale bestående av intervju og samtaledata innhentet fra til sammen tretten språkbrukere, hvorav tolv er definert som bidialektale. Spørsmålene vi vil svare på, er (1) om en kan identifisere konkrete lingvistiske korrelat for de folkelingvistiske referansene til konseptet “tonefall” i materialet, og (2) hvilken informasjon om den sosiale betydningen til prosodiske trekk en kan trekke ut av det informantene sier. På mer overordnet nivå har det vært et poeng med arbeidet å vise *at* det er noe å hente i tverrdisiplinær innsats for å belyse den sosiale betydningen til prosodiske talemålsdrag.

Vi innleder med noen merknader om behandlinga av prosodi som sosiolingvistisk relevant språktrekk i norsk sammenheng (avsnitt 2), før vi gjør nærmere rede for de metodene og det datamaterialet vi baserer konklusjonene våre på (avsnitt 3). Deretter tar vi utgangspunkt i et utvalg interessante eksempler på referanser til “tonefall” i materialet og diskuterer hva de forteller om det lingvistiske korrelatet for referansene (avsnitt 4), og drøfter avslutningsvis hva analysen avslører når det gjelder den sosiale betydningen til prosodiske trekk (avsnitt 5).

2 Prosodi som målmerke

Termen *prosodi* brukes i denne sammenhengen som en fellesbetegnelse for suprasegmentale språktrekk, og favner både tonelag, intonasjon og trykkplassering. Innenfor norsk talemålsforskning har prosodiske trekk lenge vært regnet som vesentlige; prosodiske særdrag, og da særlig realisering av tonelag, har vært blant de variablene som har fungert som kriterium for inndeling av norske talemål i ulike grupper, og i tillegg har disse trekkene blitt tilkjent en særlig funksjon som sosiolingvistiske markører. I en artikkel fra 1954 skriver Christiansen:

Et typisk kjennetegn for de store dialektområder er som kjent *talemusikken*. Innenfor hovedtypene *lavtone* og *høytone* er det karakteristiske variasjoner, som kjennetegner ganske bestemte områder, og som sammen med andre målmerker danner karakteristiske komplekser. Talemusikken er det kriterium som lettest faller i ørene på legfolk. Enhver kan kjenne en trønder, en nordlending, en østlending eller en vestlending på vedkommendes talemusikk. Dette er også det målmerke, som er vanskeligst å legge bort for de fleste mennesker (Christiansen 1973 [1954]: 43).

I dette utsagnet ligger det implisitt en påstand om at intonasjon er ei side ved talemål som er nettopp sosiolingvistisk betydningsfull. Stedfesting av et språklig uttrykk bidrar til at dette uttrykket koples til spesifikke grupper av mennesker. Videre har de fleste språkbrukere internaliserte forestillinger om hvilke sosiokulturelle egenskaper mennesker fra et visst sted innehar. Det er selvsagt snakk om stereotypiske forestillinger omkring forholdet mellom steder og sosiokulturelle egenskaper, men det er basert på slike språklig-sosiale stereotyper en tenker seg at språkbrukere fortolker og tilkjenner ulike måter å snakke på sosial betydning: Du *snakker* slik, og derfor antar jeg at du *er* sånn.

Liknende utsagn som Christiansen kom med i 1954, er gjentatt i mange ulike sammenhenger (f.eks. Fintoft og Mjaavatn 1980; Hognestad 1997; Kristiansen 2013; Sandøy 1996: 161; Mæhlum & Røynealand 2012: 37). Det er i lys av dette oppsiktsvekkende hvor lite forskningsmessig oppmerksomhet prosodiske forhold har vært viet, og da særlig i sosiolingvistisk forskning. I flere arbeider henvises det til at prosodi er et salient trekk ved et språklig uttrykk, uten at det utredes nærmere hvilke prosodiske trekk det er som er meningsbærende, eller hvordan ikke-lingvister oppfatter og fortolker disse. Hognestad (1997: 12) har kommentert

det åpenbare misforholdet mellom den folkelingvistiske og vitenskapelige oppmerksomheten som er viet tonalitet:

Det er noe rart med språklig tonalitet, noe paradoksalt: Egentlig er tonale sider ved menneskelig språk blant de mest velkjente for folk uten lingvistisk kompetanse, og samtidig er de blant de minst kjente delene av vitenskapsfaget for filologer!

Et arbeid av nyere dato som illustrerer hvordan prosodiske forhold til stadighet melder seg som relevante i sosiolingvistiske undersøkelser, men hvor de i liten grad tematiseres annet enn som en folkelingvistisk forestilling, er Kristiansens (2013) masteroppgave om språksamfunnet Bindal i Nordland. Kristiansen fant at intonasjon så ut til å være en helt vesentlig bestanddel i den folkelingvistiske konseptualiseringen av dialektale skillelinjer mellom ulike deler av dette språksamfunnet. I sitt avslutningskapittel skriver han at

[i]ntonasjon ble vurdert til å være et for omfattende og komplekst nivå å trekke inn i denne oppgaven, likevel ser det ut til å være et kritisk moment i besvarelsen av min problemstilling (Kristiansen 2013: 119).

Videre skriver han følgende:

Begrepene som ble brukt av informantene for å kommunisere dette bildet, kan i svært mange tilfeller tolkes til å være *relatert til intonasjonen*: De relativt små nyansene i setningsmelodiene i sørlige, vestlige og nordlige Bindal blir tydelig definert som “trønderske” versus “sørhelgelandske” (Kristiansen 2013: 120, vår kursivering).

Det Kristiansen ender med å gjøre i sin studie, er altså å la beskrivelsen av dette aspektet ved talemålet i Bindal ligge. Han nøyer seg med å omtale forskning på intonasjonsforhold mer generelt og henviser til den spesialkunnskapen som trengs for å belyse slike forhold, som han – og mange talemålsforskere med han – mangler.

Det er utvilsomt noe sant i det Kristiansen peker på her. Det er også andre (f.eks. Mæhlum & Røyneland 2012; Hilmo 2012; Strandheim 2018) som har vist til dette som en grunn til at en ikke går videre med folkelingvistiske påstander om prosodiske forhold: Prosodiske forhold er grunnleggende vanskelige å skildre på en meningsfull måte for den

som ikke har god kjennskap til de metodene, verktøyene og teoretiske rammeverkene som anvendes innenfor forskninga. Det er også vanskelig å integrere prosodiske forhold som variabler i sosiolingvistiske analyser, i alle fall i tråd med en klassisk variasjonistisk metodologi. Hvert enkelt prosodisk fenomen kan i seg selv være mulig å utskille, men det som er sosiolingvistisk sett betydningsfullt, er gjerne hvordan klynger av trekk interagerer med hverandre på ulike måter i ulike kontekster. Skulle en ha forsert den utfordringa det er å gripe og beskrive de relevante trekkene, vil en altså uansett ha vanskeligheter med å kvantifisere realiseringene av dem på en sosiolingvistisk sett meningsfull måte. Dét er ei forutsetning i kvantitative undersøkelser av talemål, og dette kan ha noe av skylda for den noe beskjedne oppmerksomheten som prosodiske særdrag er viet sammenliknet med for eksempel morfologiske og segmentalfonologiske trekk.

Det å lene seg til kvalitative folkelingvistiske data om hva som kjennetegner talemålet i det området en beskriver, er en mye brukt metode innenfor sosiolingvistisk forskning. Innenfor den delen av folkelingvistikken som omtales som perseptuell dialektologi – altså studiet av hvordan ikke-lingvister fortolker og beskriver språklig variasjon – er det definert som én av de mest vesentlige metodene (Preston 1999). Når det gjelder intonasjonsforhold, har den kvalitative, fortolkende inngangen imidlertid ikke i tilstrekkelig grad vært supplert av andre metoder. Det er liten tvil om at det også vil være interessant å vite mer om hvilke språklige fenomen som ligger til grunn for ikke-lingvisters oppfatninger av talemålet i for eksempel Bindal. Når de verktøyene og metodene som faktisk finnes for å etablere sikker kunnskap om prosodiske forhold, i beskjeden grad operasjonaliseres i nettopp sosiolingvistiske studier, kommer vi heller aldri til å få økt kunnskap om hvilke prosodiske forhold som sosiolingvistisk sett er mest relevante. Dette blir problematisk innenfor et sosiolingvistisk paradigme som tillegger individets oppfatninger om språkbruk stor betydning.

Innenfor moderne sosiokulturelt orientert språkforskning er nemlig språkets sosiale symbolpotensial – dets *indeksikalitet* – et svært sentralt teoretisk begrep (jf. f.eks. Silverstein 2003 og Eckert 2008). Det vil si at en betrakter språk som meningsbærende på flere nivå enn det denotative. Lydverk, ord, fraser, grammatiske mønstre og diskursive mønstre utløser assosiasjoner om den geografiske og/eller sosiale forankringa til taleren, noe som videre kan utløse assosiasjoner i retning av verdier, egenskaper

og gjerne også sosioøkonomisk status. Disse koplingene gjøres på bakgrunn av de erfaringene en har om hvilke individer, eller grupper, som typisk uttrykker seg på en bestemt måte. Dette omtales som *indeksikalske* koplinger. Selve termen ‘indeksikalsk’ stammer fra semiotikken og har de siste tiårene gjort sitt inntog i sosiokulturell lingvistikk som et essensielt teoretisk element i forskninga omkring hvordan ulike språklige former blir ladet med sosial betydning. For at ei språklig form skal anta sosial mening, må den *indekseres* med sosial mening. Denne sosiale indekseringa er en prosess som henger sammen med den sosiopolitiske og historiske konteksten som den foregår innenfor. Overgangen mellom ulike nivå av indeksikalitet er ifølge Johnstone, Andrus og Danielson (2006) karakterisert av økt metapragmatisk bevissthet, et perspektiv som vil bli videre utdypet og operasjonalisert i avsnitt 5 nedenfor. I denne omgangen vil vi nøye oss med å slå fast at dersom individet tilkjenner prosodiske forhold stor betydning i fortolkninga av sin egen eller andres måte å bruke språk på, er det teoretisk sett maktpåliggende for en sosiolingvist å belyse disse forholdene. Selv om dialektologer og sosiolingvister har viet prosodi mindre oppmerksomhet enn ønskelig, finnes det hederlige unntak (jf. avsnitt 1). Disse unntakene illustrerer på ulike vis hva som kan vinnes ved å kaste lys over den sosiale betydninga i prosodisk variasjon. To av de tre arbeidene vi vil trekke fram i denne sammenhengen, synliggjør også potensialet i ei tverrdisiplinær tilnærming i dette arbeidet.

I en studie av språklig praksis blant ungdom på Svalbard fant Mæhlum (1992: 194) en språkbruker med intonasjon som hun mener pekte i retning av området “Sunnmøre-Romsdal”. Det var ingen sosiale faktorer som tilsa at talemålet til denne informanten skulle indekseres denne geografiske tilknytninga, men det nordvestlandske innslaget var like fullt sosiolingvistisk virksomt. Mæhlum (1992: 197) skriver for eksempel at informanten

forteller [...] selv uoppfordret under intervjuet at folk ofte spør ham om han kommer fra *Molde* – fordi han etter sigende skal ha visse trekk fra denne dialekten i språket sitt (min første umiddelbare opplevelse av ham var også at han hadde en romsdalsdialekt).

Gjennom prosodiske analyser, som intonologen Randi Alice Nilsen bisto med, påviste Mæhlum at det romsdalske intonasjonspreget til denne

språkbrukeren trolig stammet fra språkkontakt. Mer spesifikt var det snakk om en form for prosodisk legering mellom østnorsk lavtone og den nordnorske høytone som kjennetegnet talemålet til mange på Svalbard. Romsdalen ligger geografisk sett i skjæringspunktet mellom ulike tonale hovedsystem – vestnorsk høytone og trøndersk lavtone – og er beskrevet som et overgangsområde mellom høytone- og lavtoneområder. Det vil si at det tradisjonelt sett innehar karakteristikk fra begge områdene (Fretheim & Nilsen 1989; se også Nilsen 2001). De samme forholdene er for øvrig omtalt for andre områder som ligger i overgangen mellom høytone- og lavtoneområder på Sørlandet og i overgangen mellom Trøndelag og Nord-Norge (se f.eks. Nilsen 2001; Kristiansen 2013; Skjekkeland 2005: 172). Det var dermed “et lingvistisk sammenfall av tilfeldigheter” (Mæhlum 1992: 197) som gjorde at språkbrukeren i Mæhlums studie hadde prosodiske særtrekk som indikerte tilknytning til Romsdalen. Dette er et funn som er interessant på flere måter. For det første styrker de den tradisjonelle oppfatningen om at prosodiske trekk kan være av stor betydning for hvor en språkbruker blir plassert, og dermed hvilken stedlig identitet hen settes i forbindelse med. For det andre representerer arbeidet en av få påvisninger av hvordan prosodiske trekk arter seg og interagerer på sociolingvistisk relevante måter i en norsk sammenheng.

Også Klynderud (1999) trekker vekslers på Nilsens forskning. Klynderud analyserte én informants språkbruk i tre ulike interaksjoner som skilte seg fra hverandre når det gjaldt hvem samtalepartneren var, og hvor samtalene fant sted. Analysene hennes illustrerte at informanten varierte i realiseringene sine av ulike leksikalske, fonologiske og morfologiske variabler mellom de ulike situasjonene. Hun påviste også samvariasjon mellom de ulike realiseringene: “De er definitivt mer østnorske i situasjon 1 og 4, og klart mer romsdalske i situasjon 2 og 3” (Klynderud 1999: 124). Derfor argumenterer Klynderud for at informantens språkbruk kan omtales som bidialektal kodeveksling. Hun tar imidlertid ett forbehold, og det er om intonasjonen. På dette lingvistiske nivået representerer ikke overgangen fra én kode til en annen noe veksling i dialektologisk forstand: “Den er en fast størrelse som verken veksler mellom eller innenfor de fire situasjonene” (Klynderud 1999: 122). Dette siste finner hun støtte for gjennom intonologiske analyser. Hun gjør altså mer enn å vise til observasjoner – det påvises at intona-

sjonsmønsteret er det samme på tvers av de ulike interaksjonene hun har opptak av.

Det siste forskningsarbeidet vi vil trekke fram, er det eneste som så langt har hatt som eneste formål å gå påstandene om prosodiske trekk sosiolingvistiske saliens nærmere etter i sømmene. Gooskens (2005) undersøkte nordmenns evne til å identifisere norske dialekter og den rollen intonasjon spiller i slik identifisering. Noe av bakgrunnen for studien var nettopp misforholdet mellom det som blir skrevet om betydningen av intonasjon som målmerke, og det faktum at ingen har presentert forskning som bekrefter disse påstandene (jf. avsnitt 1). Gjennom en serie med lytteeksperimenter testet Gooskens evnen til dialektgjenkjenning hos 15 unge norske språkbrukere. Blant eksperimentene som ble gjennomført, var manipulasjon (monotonisering) av intonasjonen i lydeksempelene. Hun jamførte også resultatene fra studien i Norge med resultatene fra liknende undersøkelser i Nederland. Et særlig interessant funn i tilknytning til den sosiolingvistiske betydninga av intonasjon er at monotoniseringa av taleopptakene hadde signifikant innvirkning på hvor de ulike dialektene ble feilplassert. For eksempel ble dialekten i Trondheim og Lesja ofte plassert lengre sør i landet ved bruk av originale opptak. Når intonasjonen ble monotonisert, endret mønstret seg noe. Disse dialektene, samt de andre dialektene i utvalget fra det Gooskens omtaler som “central Norway” – Elnesvågen (Romsdal), Bjugn (Sør-Trøndelag) og Stjørdal (Nord-Trøndelag) – ble oftere plassert lenger nord i landet når intonasjonen ble manipulert. Dialektopptakene med intonasjonen intakt er altså ofte stedfestet på en annen måte enn de monotoniserte opptakene, noe Gooskens tolker som en indikasjon på at det prosodiske nivået i stor grad opererer uavhengig¹ av andre språklige nivå.

Det er disse undersøkelsene (Mæhlum 1992; Klynderud 1999; Gooskens 2005) som i særlig grad har inspirert den undersøkelsen vi rapporterer fra i det følgende. Vi har hatt til hensikt å søke fastere grunn å stå på i fortolkning av folkelingvistiske referanser til konseptet “tonefall”.

1. Gooskens (2005: 3.2) omtaler det prosodiske nivået som “largely independent” fra andre lingvistiske nivå.

3 Metode og materiale

Innenfor folkelingvistikken, altså studiet av folkelige oppfatninger om og holdninger til språk og språkbruk, og forskninga på språklige ideologier er det særlig to former for data som blir brukt for å utlede kunnskap: (1) Det folk sier – altså språklige praksiser – og (2) det folk sier og mener *om* språk og språkbruk – det vil si i metalingvistisk og metapragmatisk diskurs eller praksiser som reflekterer underliggende språkholdninger (jf. f.eks. Cramer 2016; Woolard 1998). Med termen *metalingvistisk* diskurs menes her diskurs som tematiserer aspekt ved språket på en eller annen måte, for eksempel gjennom omtale av hva som språklig sett kjennetegner en bestemt dialekt. Metalingvistiske diskurser kan være vitenskapelig fundert, noe som typisk innebærer bruk av presis fagterminologi for å sette ord på helt spesifikke sider ved det språklige uttrykket en skildrer. Alternativt kan metalingvistisk diskurs være utpreget folkelig, preget av de termene og formuleringene som ikke-lingvister har tilgang til når de skal beskrive språk. Termen *metapragmatisk diskurs* viser til diskurs som eksplisitt eller implisitt omhandler bruk av språk og/eller den betydninga bestemte former for språkbruk har i gitte kontekster. Et eksempel på eksplisitt metapragmatisk diskurs som er særlig relevant for vårt materiale og studieobjekt, er diskurs som eksplisitt tematiserer offisielle eller uoffisielle regler og normer for språklig adferd. Et utsagn som “en skal ikke blande ulike dialekter sammen” vil med andre ord være et metapragmatisk utsagn. Det samme gjelder ulike kategoriseringer av bestemte måter å snakke på eller av bestemte språkbrukere, med “knoting” og “knoter” som gode eksempler på metapragmatiske merkelapper.

Vi har analysert både faktisk språklig produksjon og metalingvistiske/-pragmatiske utsagn med blick for kunnskap om konseptet “tonefall”. Materialet er intervju- og samtaleopptak som ble innsamlet som en del av et prosjekt om norske bidialektale og deres språklige praksiser. 12 av de totalt 13 informantene er bidialektale etter følgende, utpreget holistiske definisjon av dette fenomenet:

Bidialektal er den som har mulighet og vilje til å fungere på to (eller flere) dialekter i samsvar med de sosiokulturelle kravene til et individs kommunikative og kognitive kompetanse som stilles av individet selv og medlemmer av de praksisfellesskapene de inngår i, samt har mulighet til å

identifisere seg positivt med begge (eller alle) språkgruppene (og kulturene) eller deler av dem (van Ommeren 2016: 50).

Bidialektale språkbrukere er etter vår oppfatning særlig interessante som utgangspunkt for utforskning av folkelige oppfatninger om og fortolkninger av prosodisk variasjon. For det første kjenner de til mer enn én språklig varietet fra et språkbrukerperspektiv. Dette gir dem et godt utgangspunkt for sammenlikning. Dermed har de også et annet metalingvistisk fundament for refleksjon omkring slike forhold enn det monodialektale språkbrukere har. Og sist, men ikke minst, har de språklige ressurser som setter dem i stand til å forklare hva de refererer til, på en annen og presumptivt mer kvalifisert måte enn de fleste andre språkbrukere. Det vil de ikke minst kunne gjøre gjennom å eksemplifisere sosiolingvistisk relevante distinksjoner. Det er mye å hente i å studere hvordan ikke-lingvister i sin alminnelighet framstiller eget og andres talemål gjennom herming og parodiering; de prosodiske særdragene som tas opp i folkelige framstillinger av bestemte språkbrukergruppers talemål, er per definisjon sosiolingvistisk interessante. I den grad bidialektale språkbrukere behersker og bruker ulike varieteter i tråd med normen innenfor relevante kontekster, vil de kunne illustrere sosiolingvistisk relevant variasjon på prosodisk nivå med en presisjon som overgår andre språkbrukere.

Datamaterialet er samlet inn, bearbeidet og analysert som del av en overveiende utforskende studie. Det vil si at formen på intervjuene og samtalene som det er gjort opptak av, har vært semi-strukturert og relativt åpen. Funnene fra de første intervjuene som ble gjennomført, fikk også prege retninga på datainnsamlinga og analysen videre.

Det er referanser til “tonefall” eller nært beslektede termer i 12 av de 13 intervjusamtalene som har fungert som primærdata for denne undersøkelsen. Den ene av informantene vi viser til i det følgende, “Kristin”, er ikke blant de bidialektale informantene for prosjektet, men har vært en del av informantutvalget til det overgripende prosjektet om bidialektisme som en form for skyggeinformant.

Vi har konsentrert oss mest om de delene av datamaterialet der en finner eksplisitte referanser til “tonefall”, og der referansene ikke er direkte motivert av spørsmålene til intervjueren. Vi støtter oss imidlertid også til deler av datasettet hvor vi mener at informasjon om konseptet kan utledes mer indirekte, eller der informanten bruker termer som vi

ut fra konteksten fortolker som synonymer til “tonefall”, slik som for eksempel “trykket”, “intonasjon”, “musikken”, “bølgene”, “sleng” (også “[Stedsnavn]-sleng”). Med utgangspunkt i disse vurderingene har i overkant av 50 partier fra intervjuopptakene blitt plukket ut som utgangspunkt for videre analyse. Disse inneholdt alle én eller flere referanser til tonefall og/eller tilgrensende konsept.

I tillegg til at datamaterialet er samlet inn og analysert som del av et sosiolingvistisk fundert forskningsprosjekt, ligger det en sosiolingvistisk dimensjon ved analysen i måten datamaterialet er utforsket og analysert på. Videre er prosjektet tydelig sosiolingvistisk i at vi ser funnene i forhold til teori om språkets sosiale symbolfunksjon. Den intonologiske dimensjonen ligger først og fremst i de prosodiske analysene av de sekvensene som den sosiolingvistiske analysen av materialet har gjort relevant. Disse prosodiske analysene er gjennomført ved hjelp av programmet *Praat* (Boersma & Weenink 2015) og rammeverket Trondheimsmodellen (Nilsen 1992).

4 Analyse

Det er som nevnt 12 av de 13 informantene for studien som tematiserer “tonefall” eller termer og konsept som svarer til dette, når de omtaler sin egen eller andres måte å snakke på. Disse referansene opptrer i hovedsak i tre ulike kontekster i materialet:

- Der dialekter blir beskrevet
- Der dialekter blir sammenliknet og kontrastert
- Der “blanding” av dialekter blir beskrevet (typisk som noe annet enn *veksling*)

Det framgår av hyppigheten av referansene alene at “tonefall” er en kjent term blant ikke-lingvister, og at den utgjør en del av det en kan kalle et folkelig, metalingvistisk begrepsapparat. Spørsmålet som gjenstår, er hva som skjuler seg bak referansene – hva er det informantene sikter til når de viser til “tonefall”?

I det følgende går vi nærmere inn på noen av referansene til tonefall i materialet, og hva en analyse av disse sier om hva det lingvistiske korrelatet for referansene kan være, og hvilken sosiolingvistisk betydning

variasjon i “tonefall” har. Her beveger vi oss mellom data av ulik karakter: Vi utleder først informasjon fra eksempler på det som blir sagt om tonefall (avsnitt 4.1), før vi ser på utsagn som kaster lys over referansene for termen tonefall gjennom språklig eksemplifisering (avsnitt 4.2).

4.1 Metalingvistiske referanser til “tonefall”

Når vi mener det er rimelig å forstå informantenes referanser til “tonefall” og liknende konsept som referanser til prosodiske trekk, er det særlig på grunn av måten dette trekket ved språk relateres til andre trekk på. Noen av informantene antyder at dette er språktrekk som kan utløse sosiokulturelle konnotasjoner mer eller mindre uavhengig av hvilke språktrekk det opptrer sammen med. Et eksempel på dette finnes i materialet innsamlet fra den ene ikke-bidialektale informanten i utvalget, “Kristin”. Kristin viser til “tonefall” som et av de trekkene ved hennes talemål som vil kunne variere mellom situasjoner og avhengig av samtalepartner, selv om hun ellers ikke mener at hun *veksler* til en annen varietet:

[...] jeg kan prate... hed- (*stotring*) hedmarking, men kan jeg plutselig si “e” og “*ikkje*” for eksempel [...] altså ord som ikke hører til i den dialekta, så jeg har liksom ord og uttrykk (.) og tonefall =e= etter... (.) hvem jeg prater med² (Kristin³)

I denne sekvensen er det en eksplisitt referanse til “tonefall”. I den påfølgende taleturen kan nevninga “sleng” tolkes som en referanse til det samme:

og det m- og det er og noe med at jeg sier at jeg kan bryte mot- på trønder hvis jeg er i Trondheim og prater med de folka så hører jeg at jeg kan få en sånn trøndersleng på slutten av ord eller slutten av setninga [...] =e= uten at

2. Transkripsjonskonvensjoner for dette og senere sitering: =tekst= markerer pauseulyder; (.) angir pauser på 0,5 sekunder eller mindre; versaler markerer emfase; (*tekst*) angir ekstra- og paralingvistisk kommunikasjon eller merknader som kontekstualiserer utdrag like forut; tekst- angir avbrutt ytring; ... angir fortsettelsesintonasjon; “*tekst*” angir (performativ) sitering av seg selv eller andre; (uft) angir utelatt, uforståelig tale; [[tekst]] angir overlapping. Ut over dette er komma og punktum brukt for å markere for perioder og lette lesinga.
3. Dette og andre informantnavn er, med bare ett unntak som omtales nedenfor, pseudonym brukt i van Ommeren 2016.

jeg pra- jeg PRATER ikke trønder, men jeg hører sjøl at det er litt sånn (.)
(*latter*) herming (*latter*) på en måte eller hva jeg skal si (Kristin)

I dette siste utdraget kan det også være andre forhold Kristin viser til, for eksempel den utstrakte bruken av såkalt ekstratonalitet i trøndersk (jf. Nilsen 1992; 2000).⁴ Det kan også være at hun viser til bruk av etterhengte pragmatiske partikler i trøndersk, slik som for eksempel ‘sjø’ (Søfteland & Borthen 2018). Ut fra konteksten mener vi imidlertid at det er sannsynlig at det er prosodiske forhold hun viser til her, blant annet fordi hun i andre deler av intervjuet bemerker sin egen tendens til å variere nettopp intonasjonsmessig.

En annen av informantene – “Line” – bidrar med utsagn og eksempler som illustrerer enda tydeligere hvordan “tonefall” blir betraktet som språktrekk som kan utløse sosiokulturelle konnotasjoner uavhengig av andre språktrekk. Line har vokst opp på et sted på Sør-Helgeland sammen med en far som har sin bakgrunn fra dette stedet, og ei mor fra det sentrale Østlandet. Line har alltid brukt en kode som hun og omgivelsene forstår som en østnorsk dialekt, med den nærmeste familien. Det gjelder også overfor faren og andre familiemedlemmer som snakker en sør-helgelandsk varietet. Med alle andre – inkludert ektemannen og barna sine – har hun snakket den varietetet som er i bruk på stedet der hun har vokst opp. Den østnorske koden har med andre ord fungert som hjemme-språk for Line, og hun har vært nøye med å holde de to kodene adskilte. Hun har for eksempel unngått situasjoner som impliserer veksling, for eksempel ved å gå ut av rommet for å snakke i telefonen dersom noen som ville utløse ute-koden, ringte. Hennes strategi skiller seg på dette punktet fra den broren hennes har valgt. Han har vokst opp under samme språklige innflytelser, men resultatet er i hans tilfelle at han “blander” dialektene sammen, noe som særlig høres på “tonefallet” hans, mener Line:

4. Ekstratonalitet handler om at trykklette stavelser i en flerordsytring faller utenfor en aksentfrase (AP), altså at de etterfølger denne. Nilsen hevder at dette intonasjonstrekket brukes systematisk i trøndersk, for eksempel for å skille mellom ulike typer spørresetninger:

a. (((*E-du_{AP}) gammel_{IP})_{IU}) = Hvor gammel er du?

b. (((*e-du_{AP}) (*GAMMEL_{AP})_{IP})_{IU}) = Er du gammel? (jf. Nilsen 1992; 2000).

så han =e= snakker jo (.) snakker jo (.) MER likt dialekta her, men fremdeles så hører du at (.) at han e- at han har et litt sånn- (.) (ja) hva skal jeg si, det e jo ei blanding av (.) [D2-sted³]-dialekt og østlending, men den tilnærmer seg mer det som er her når han snakker med lokale folk (.) snakker han med meg så er det ganske sånn- (.) ja det er en slags- det er en slags blanding- han har nok kanskje ORDENE og (.) alt det som hører til HER, men han har helt feil tonefall [...] eller han har det tonefallet som hører til østlandsdialekta (.) så jeg tror han også sliter litt der (*latter*) (Line)

I dette resonnementet kan en se hvordan tonefall framheves som vesentlig for at et språklig uttrykk skal være enhetlig: En taler kan ha “ordene” og “alt det som hører til” talemålet på et gitt sted, men dersom “tonefallet” er “feil”, er resultatet en “blanding” av talemål. Flere av de andre informantene berører også dette forholdet på en eller annen måte, at det å ha feil tonefall får talemålet til et individ til å utmerke seg innenfor en lokal kontekst, og oftest på en ikke-positiv måte. Kontrasteringa av “tonefall” med andre språktrekk eksemplifiserer mer overordnet at ikke-lingvister er i stand til å identifisere og artikulere en basal forståelse for forskjellen mellom suprasegmentale trekk på den ene siden og andre dialektmarkører som for eksempel segmental-fonologiske, morfologiske og leksikalske og syntaktiske trekk på den andre. Fra metalingvistiske data som dette er det etter vår oppfatning rimelig å slutte at de har en bevissthet om prosodi som sosiolingvistisk distingverende språktrekk, og at det også ser ut til å være et aspekt ved talemålsvariasjon som oppfattes som sosiolingvistisk betydningsfullt uavhengig av særdrag på andre lingvistiske nivå. Dette støtter funnene til Gooskens (2005) (avsnitt 2); språktrekk på prosodisk nivå opererer i stor grad uavhengig av trekk på andre lingvistiske nivå som sosiolingvistisk markør.

4.2 “Tonefall” som referanse til påviselige prosodiske fenomen

Vi har imidlertid ønsket å gå forbi ei konstatering av *at* ikke-lingvister oppfatter variasjon på prosodisk nivå, og *at* de gjerne omtaler dette som “tonefall”. Vi har også sett nærmere på hva våre data avslører om hvilke prosodiske trekk som utgjør det lingvistiske korrelatet for referansene

5. “D2-sted” viser her til stedet hvor informanten stedfester den andre dialekten hen tilegnet seg, og er ei omskriving som erstatter konkrete stedshenvisninger av hensyn til informantens anonymitet.

til “tonefall”. En stor del av referansene til tonefall i materialet er forholdsvise vage, på lik linje med referanser til andre språktrekk, og få av eksemplene – om noen – er så entydige at en bør konkludere bastant med at informantenes referanser til “tonefall” er henvisninger til eksakt det lingvister forstår med denne termen. Når en legger til grunn folkelingvistiske data av den typen vi gjør, kan det for eksempel ikke utelukkes at ikke andre trekk, slik som for eksempel vokalkvalitet, inngår i informantens konseptualisering av “tonefall”. Det er heller ikke gitt at det vi forstår som mer entydige referanser, gir innsikter som er overførbare til alle de andre referansene. For å komme til sikker kunnskap om dette, er det nødvendig med studier av en annen karakter, for eksempel eksperimentelle studier av den typen Gooskens (2005) har rapportert fra. Når det er sagt, er det eksempler i materialet som vi mener *kan* fortolkes som referanser til nettopp prosodiske trekk, og som etter vårt syn utgjør verdifulle ledetråder for den videre utforskninga av den folkelingvistiske konseptualiseringa av “tonefall”. Vi skal se på et utvalg eksempler av denne typen i det følgende.

I avsnitt 4.1 gjenga vi utsagn fra informanten Line om at broren hennes snakker nordnorsk med “feil tonefall”. At det Line kaller “tonefall”, opererer uavhengig av andre målmerker som sosiolingvistisk trekk, berøres også i en annen sammenheng i intervjuet med henne, og fra denne andre sekvensen er det mulig å utlede noe mer presis informasjon om referansen for termen “tonefall” fordi Line eksemplifiserer. I det aktuelle utdraget forteller Line om ei jente hun gikk i klasse med som barn. Denne jenta skal ved høytlesing ha lest med det Line forsto som østnorsk “tonefall”, og det til tross for at hun hadde trøndersk dialektbakgrunn. Som en del av fortellinga om dette demonstrerer Line høytlesing av bokmålstekst lest med henholdsvis nordnorsk og østnorsk leseintonasjon.

det var en ting jeg tenkte på en dag, for at jeg hadde ei... (.) når vi leser (.) her- når vi leser bokmål (.) så leser vi jo liksom “*det var en gang en liten elefant som skulle ut å gå*” (*hermer nordnorsk leseintonasjon*), ikke sant, vi har fremdeles tonefallet [...] selv om vi leser liksom ordene på bokmål (.) så hadde jeg ei jente i klassen min og hun var... hun var trønder, altså veldig sånn der- (.) og hun leste på bokmål, hun leste altså “*jeg skal ut å gå en tur, blablabla*” (*hermer østnorsk leseintonasjon*), så tenkte jeg at, hvorfor leser du sånn som jeg egentlig snakker, du snakker jo trønder, altså jeg forsto ikke helt (.) hvorfor hun- hun gjord- (uft) altså vet ikke hvorfor hun gjorde det, foreldrene var lærere og

kanskje hadde tenkt at hun skulle prøve å legge seg til en sånn der (.) sånn måte å lese på, men da husker jeg at jeg reagerte sånn på det for jeg tenkte liksom hvorfor kan ikke du lese som alle andre her, for jeg følte liksom at det der er jo sånn som jeg ville ha lest (.) hvis jeg hadde vært hjemme og skulle ha lest leseleksa mi høyt til mamma liksom, så hadde jeg jo kommet til å lest sånn (.) så det tenkte jeg litt på en dag (.) at det er noe med det òg at hvis jeg skal lese ei bok til ungene på skolen så leser jeg fremdeles ikke på bokmål, jeg leser jo ordene sånn som de skal være [...] men det er jo fremdeles “den lille elefanten skulle ut å gå” (hermer nordnorsk leseintonasjon) ikke sant [[sånn der]] [...] =e= og det er jo òg litt rart (.) for at man skulle jo tro at jeg egentlig kunne ha lest det... (.) på... (.) bok- altså på østlandsdialekt, men det gjør jeg nå ikke.// (Line)

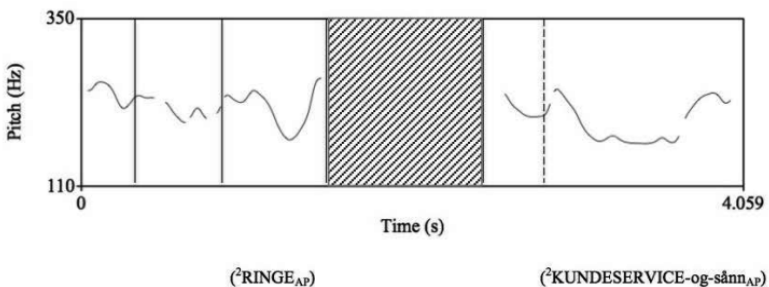
I de partiene hvor Line eksemplifiserer, her markert med kursiv, anvender hun et bokmålsnært talemål, performativt framført som om hun leser opp formuleringene høyt fra ei bok. I det øvrige bruker hun den nordnorske koden som hun brukte gjennom hele intervjuet for øvrig. Det kreves ingen detaljert dialektologisk orientert analyse av de kursiverte partiene for å konkludere med at dette er partier som vil bli oppfattet som østnorsk om en ser bort fra intonasjonen. Av dette utdraget kan en også slutte seg til noen vesentlige innsikter om intonasjonsmønster som semiotisk ressurs. Det framgår tydelig av dette utdraget at Line opplever at det er en vesentlig forskjell mellom hennes D1 (østnorsk varietet) og D2 (sør-helgelandsk varietet), og at denne vil være der selv om en skriftlig standard ligger til grunn for lyd- og formverk. Det er altså snakk om trekk som kan variere mellom de to kodene, uavhengig av ytringas form for øvrig, slik hun ser det.

Om en lytter til Lines eksemplifisering av leseintonasjon i utdraget, er det kun intonasjonsmønsteret som varierer. Vi tolker dette dithen at variasjon på nettopp det prosodiske nivået kan ha en sosial symbolfunksjon uavhengig av andre talemålstrekk. Prosodi vil naturligvis stå sterkere som indikator på geografisk tilhørighet når det står i sammenheng med andre saliente talemålstrekk. Likevel ser altså prosodien ut til å være sosialsemiotisk sett en svært viktig indikasjon på hvilket språklig “modus” den bidialektale språkbrukeren Line opplever at hun er i, selv når ytringa for øvrig har fasong av en form for bokmålsnært talemål. Bokmål opplest med nordnorsk intonasjon er ikke det samme som bokmål opplest med østnorsk intonasjon, og bokmål med nordnorsk intonasjon ser altså for Lines del ut til å være en *valgbar* språklig kode som

representerer et ideologisk alternativ til bokmål med østnorsk intonasjon. Sagt på en annen måte: Det er ikke sosiolingvistisk sett vilkårlig hvilket intonasjonsmønster som legges til en ellers lik streng med tale.

At nettopp språktrekk på prosodisk nivå er blant de som varierer når Line veksler mellom sin D1 og D2, lar seg bekrefte gjennom intonologiske analyser. Det er vanlig å bruke prosodi som et samlebegrep for trykk, kvantitet, tonelag og intonasjon, og det er trolig konstallasjoner av prosodiske fenomen og interaksjonen mellom dem som bidrar til at Lines D1 og D2 framstår som ulike på prosodisk nivå. Her nøyer vi oss imidlertid med en analyse av tonelagsrealiseringa i de respektive kodene som illustrasjon.

Materialet som analysene våre er baserte på, ble samlet inn uten at informantene ble satt til å lese testsetninger. Det har dermed vært umulig å sammenholde ei og samme ytring uttalt med ulike intonasjonsmønster. Hovedmønsteret for realisering av tonelagene kommer imidlertid til uttrykk i intervjumaterialet på annet vis, og her vil vi illustrere med to lengre strenger med tale som inneholder sammensatte ord. Tilstedeværelsen av sammensatte ord i en talestreng gir gode forutsetninger for en analyse av tonelag: Mønsteret for tonegang framtrer mer tydelig når tonelag og fraseaksent får en lengre aksentfrase å spille seg ut over (van Ommeren 2016: 143–146). Den første talestrengen er hentet fra opptak av en samtale mellom Line og moren hennes, og her bruker Line den østnorske lavtonekoden sin. I dette utdraget (ill. 1) finner en flere tonelag 2-aksentfraser med lavtonedialektal realisering (HLH-tonebevegelse)⁶, og tydeligst i aksentfrasene (²RINGE_{AP}) og (²KUNDESERVICE-og-sånn_{AP}).

Ill. 1: Lavtonedialektal tonelagsrealisering (inf. “Line”)

6. Det skraverte partiet i konturen (markert med “...” i den intonologiske transkripsjonen) er en innskutt intonasjonsytring. Den er utelatt av plasshensyn.

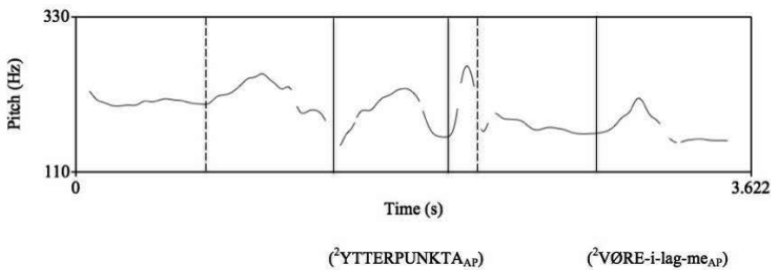
Intonologisk transkripsjon:

((²veldig_{AP})(²ofte-hvis-jeg-skal_{AP})(²RINGE_{AP})_{IP})...((sånn der (²KUN-DESERVICE-og-sånn_{AP})_{IP})_{IU})...

IPA: [vældi oftə vis jæ ska riŋə (*latter*) sɔn dær kʰændəsø:rvis ɔ sɔn]

BM: veldig ofte hvis jeg skal ringe <latter, pause> sånn der kundeservice og sånn

Det HLH-mønsteret som framgår av denne analysen, skiller seg fra mønsteret en finner i tonelag 2-aksentfrasene i talestrenger der Line benytter høytone-koden sin. Her finner en aksentfraser med tonegangen LHL, altså det speilvendte mønsteret av det vi pekte på i talestrengen over, som vist i ill. 2.

Ill. 2: Høytonedialektal tonelagsrealisering (Inf. "Line")

Intonologisk transkripsjon:

((nei e har hatt (²vældi-store_{AP})(²YTTERPUNKTA_{AP})_{IP})(i (¹kem-e-har_{AP})(²VØRE-i-lag-me_{AP})_{IP})_{IU})

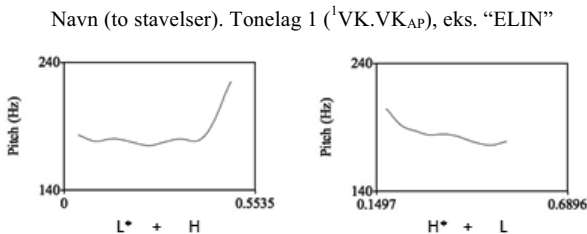
IPA: [næi ə ha:r hat vældi stv:rə ytərpʊŋta i kem e ha:r vø:rə i lamæ]

BM: nei jeg har hatt veldig store ytterpunkt i hvem jeg har vært i lag med

Mønsteret for områdetypiske realiseringer av tonelag 2-aksentfraser er tydeligst i aksentfrasene (²YTTERPUNKTA_{AP}) og (²VØRE-i-lag-me_{AP}).

Vi skal videre se på noen eksempler hvor prosodiske særdrag inngår i eksemplifisering på en måte som illustrerer at informantene kan isolere prosodiske fenomen, og med det spesifisere hvilke språktrekk de refererer til, nokså presist. Det første eksempelet demonstrerer en folkelingvistisk forståelse for ulik realisering av tonelag i ulike dialekter. Informanten "Elin" opererer med én kode knyttet til Nord-Trøndelag og én kode knyttet til Nordland. Den trønderske koden stedfestes altså

innenfor lavtoneområdet, mens den nordlandske dialekten er en høytonedialekt etter tradisjonelle dialektologiske inndelinger, og her er det realiseringa av tonelag i de to områdene som trekkes fram av informanten. I løpet av intervjusamtalen viste Elin flere ganger til “tonefallet” som noe som er ulikt i de to kodene hun behersker og bruker. Hun gjorde også et poeng ut av forskjellen i tonefall i måten hun uttaler (det egentlige) fornnavnet sitt på i de to dialektene. Dette trakk hun fram da hun fortalte om en gang hun introduserte seg selv for en annen person ved bruk av det hun opplevde som feil dialekt. Elin peker her på et sosialt betydningsfullt skille i den tonale realiseringa av navnet sitt, og etter vårt skjønn er det ulik tonelagsrealisering hun forsøker å vise til. Vi fulgte opp denne observasjonen med en analyse av grunntonekonturen av eksempeluttalene, og får gjennom dette bekreftet at det ser ut til å være tonelagsrealisering hun sikter til. Av hensyn til anonymiteten til informanten oppgir vi ikke det eksakte fornnavnet her, men vi har gitt henne et fiktivt navn som deler de vesentlige karakteristikene for vårt analytiske formål:⁷ Navnet består av to stavelser, og det uttales med tonelag 1 av informanten selv. I ill. 3 ser vi den intonasjonsmessige realiseringa av navnet i henholdsvis D1 (trøndersk lavtonevariant) og D2 (nordnorsk høytonevariant).

Ill. 3: Høytonerealisering vs. lavtonerealisering av navn (inf. “Elin”) Navn (to stavelser). Tonelag 1 (¹VK.VK_{AP}), eks. “ELIN”

Begge disse realiseringene kan analyseres som tonelag 1-fraser innenfor Trondheimsmodellen, men med ulike realiseringer i tonegang. Mer presist ser vi en bevegelse fra lav til høy tone i lavtonevarianten, og fra høy til lav i høytonevarianten, selv om forskjellen er nokså subtil i sistnevnte.

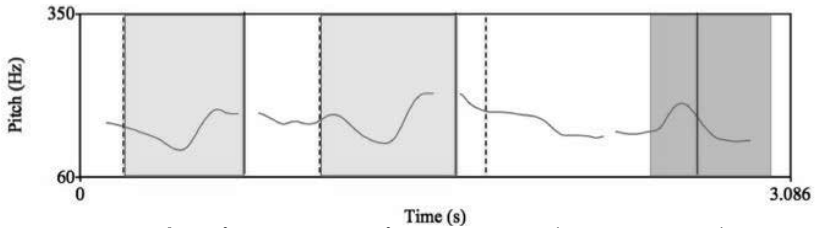
7. Denne informanten omtales som “Cecilie” i van Ommeren 2016.

Informanten Elin omtalte i samme intervju samtale hvordan hun opplevde nettopp “tonefall” som ett av de trekkene det var vanskelig å realisere riktig ved abrupt veksling mellom D1 og D2 innenfor en og samme situasjon. Dette er trolig også noe av bakgrunnen for at hun ved eksemplifisering av den tonale distinksjonen mellom D1- og D2-varianten av fornavnet sitt la uforholdsmessig stor vekt på tonegangen i ordet. Resultatet var uttale som framsto som nokså tilgjort og åpenbart eksemplifiserende, og slik sett ulik det en kan forvente i en sammenheng hvor språklig form ikke står i fokus. Det er likevel informativt: Både i valg av eksempelord og i den intonasjonsmessige realiseringa av disse ordene viser Elin at hun evner å isolere et spesifikt prosodisk fenomen som varierer geografisk, nemlig tonegangen i tonelag 1-ord i henholdsvis lav- og høytoneområdet. Det er rimelig å anta at dette utgjør i det minste ett av de trekkene som Elin refererer til som “tonefall”. Det er antakelig flere aspekter som inngår i hennes forståelse av dette konseptet, men dette er det vi har mulighet til å fastslå med utgangspunkt i våre data. At hun omtaler den variable uttalen av navnet sitt som et språkvalg, kaster for øvrig lys over den betydninga tonale forhold kan ha som indeks for sosial identitet. For Elin var det sosialt sett markert – i den grad at hun husker det flere år etter – å introdusere seg på “feil” dialekt, noe som i dette tilfellet kun innebar en forskjell i den tonale realiseringa av navnet hennes.

Det siste eksempelet vi skal ta for oss, illustrerer også en ikke-lingvists evne til å isolere prosodiske særdrag. Dette eksempelet er hentet fra samtalen med informanten “Knut”. Han viser at han er i stand til å isolere et spesifikt prosodisk fenomen som er knyttet til realiseringa av sammensatte ord i talemåla i Nord-Gudbrandsdalen: etterleddstrykk (se f.eks. Ekre 1960; Kveen 2011).

Knuts bidialektale repertoar består av to østnorske koder, hvorav den ene tilhører det nord-østlandske området og den andre er en midlandsk kode. Begge disse områdene tilhører det østnorske lavtoneområdet. Knut peker under intervjuet på at det er flere likheter mellom de to dialektene hans, for eksempel i leksikon, men han hevder samtidig at det ofte vil være en forskjell i “tonefall” der uttalen ellers er lik. Han bruker faktisk termen “intonasjon” for å understreke hva han legger i “tonefall” i den aktuelle sekvensen, og måten han videre omtaler dette konseptet på,

antyder at han mener noe mer enn “bare” tonelag. Mer spesifikt ser han ut til å peke på intonasjonsmønster som strekker seg over lengre sekvenser av tale. Et av eksemplene hans på forskjellen i “tonefall” mellom de to kodene han opererer med, er uttalen av stedsnavnet *Gjøvik*, som er illustrert i den transkriberte ytringa under ill. 4.

Ill. 4: Intonologisk analyse, ordet *Gjøvik* +/- etterleddstrykk (inf. “Knut”)

Intonologisk trans⁸: ((på²gjøvik_{AP})så sier du²GJØVIK_{AP})IP)IU)((¹HER-si-u-gjø_{AP})IP)(¹vik_{AP})IU)

IPA: [pɔ ʒjø:vi:k sɔ si: dɥ ʒjø:vi:k ɔ 'hæ: fi ɥ jø⁴vi:k]

BM⁹: På *Gjøvik* så sier du “*Gjøvik*” og *her* [dvs. Nord-Gudbrandsdalen] *sier du “Gjøvik”*

Transkripsjonen ledsages her av en intonasjonskontur for talestrengen, frambrakt ved hjelp av programmet *Praat*. De markerte feltene i konturen svarer til de understrekede partiene i transkripsjonen. De første to forekomstene av ordet *Gjøvik* har tonelag 2-realiserings med HLH-tonegang, med primærtrykk på førstestavinga. Den andre av disse er realisert som en fokal aksentfrase. En aksentfrase (også omtalt som tonal fot, jf. Nilsen 1992: 28) består av initial tonelagsrealisering og avsluttende fraseaksent. Den strekker seg altså normalt fra én aksentuert stavelse fram til, men ikke inklusive neste. Fraseaksenten kan uttales fokalt eller ikke-fokalt. En fokal aksentfrase har en avsluttende fraseaksent som ender i en høy grunntonetopp i lavtonedialekter. Den fokale aksentfrasen skiller seg slik fra den ikke-fokale aksentfrasen, som på sin side vil ha en fraseaksent med en grunntonekontur som ender lavere. Den fokale aksentfrasen i dette eksempelet går fram av den høye tonetoppen i kon-

8. Transkripsjonene følger her konvensjonene i Trondheimsmodellen (Nilsen 1992).

9. Kursivert skrift viser til den delen av ytringa hvor Knut veksler til sin nord-gudbrandsdalske D1-varietet.

turen i den andre forekomsten av ordet *Gjøvik*, markert med versaler i transkripsjonen. Forleddstrykk med tonelag 2 i dette ordet (stedsnavnet) svarer til typisk lavtonedialektal realisering, herunder det nordøstlandske området, hvor Knuts D2 hører hjemme. Den siste realiseringa av ordet *Gjøvik*, derimot, representerer et brudd med dette mønsteret. Det en ser her, er fenomenet etterleddstrykk, slik dette realiseres i talemålene i Nord-Gudbrandsdalen, deriblant i Knuts D1. I noe forenklete termer betyr dette at primærtrykket realiseres på det andre ordet eller elementet i ei sammensetting. I dette tilfellet er det andre leddet, *vik*, i egen tonelag 1-aksentfrase, uttalt som *gjø(ˈvik)*. Som en konsekvens av dette blir de to elementene i ordet *Gjøvik* – *gjø* og *vik* – realisert innenfor to ulike aksentfraser.

Dette eksempelet viser at Knut er i stand til å isolere en spesifikk prosodisk distinksjon mellom de to dialektene han har i sitt repertoar. En kan peke på andre indisier også som tilsier at akkurat dette intonasjonsfenomenet er et velkjent dialekttrekk for Nord-Gudbrandsdalen. Det utnyttes for eksempel ofte av komikere når de imiterer eller parodierer dialekter fra denne regionen. Et av de mer kjente eksemplene i denne sammenhengen er komikeren Pål Espen Kilstads parodiering av kjendis-kokken Arne Brimi fra Vågå i rollen som kokken Bjarne Rimi i ulike medier. Dialekten spiller en sentral – for ikke å si den sentrale – rollen som parodisk moment i gestaltninga av denne figuren, og etterleddstrykket i vågåmålet er blant språktrekkene Kilstad utnytter. De ordene som får etterleddstrykk i disse sketsjene, er ikke alltid de som ville fått det i vågåmålet. Trekket er likevel så kjent som trekk ved talemålet i Nord-Gudbrandsdalen at det indekserer tilhørighet der. Bevisst bruk av dette trekket i nettopp slike framstillinger bidrar trolig også i indekseringa av dette språktrekket. Dette utgjør ytterligere indisier knyttet til prosodiske trekkss indeksikalitet som vi tar med videre til avsnitt 5, der vi diskuterer hva funnene ovenfor sier om prosodiske trekkss indeksikalitet i en norsk kontekst.

5 Prosodiske trekkss indeksikalitet

Vi betrakter våre funn som en indikasjon på at prosodiske trekk figurerer høyt i et tenkt hierarki av indeksikalitet for ulike dialekttrekk i norsk sammenheng. Bakgrunnen for vår tolkning er at disse trekkene ser ut til

å være gjenstand for høyt nivå av metapragmatisk bevissthet. Med utgangspunkt i Aghas (2003) konsept *enregisterment* har Johnstone, Andrus og Danielson (2006) skissert tre nivå av metapragmatisk bevissthet omkring et språktrekks indeksikalske betydning. Disse tre nivåene kan betraktes som ulike stadier i et språktrekks “sosiale liv”, fra å være ikke-indeksert og uten anerkjent sosial betydning til å være en integrert og kjent del av et språklig register som er forbundet med helt bestemte grupper av mennesker. I denne skissen har Johnstone og hennes kollegaer tatt utgangspunkt i Silversteins (2003) konsept *orders of indexicality* og Labovs (1972: 178–180) klassifisering av språklige variabler som henholdsvis *indikatorer*, *markører* eller *stereotyper* avhengig av i hvor stor grad de indekserer gruppetilhørighet.

På det første nivået av indeksikalitet er språktrekkene ifølge Johnstone, Andrus og Danielson (2006) mer eller mindre “uoppdaget” av de som er brukerne av dem. Det vil si at det er liten eller ingen metaspråklig bevissthet om trekket, og at det følgelig ikke har antatt sosial betydning gjennom å være forbundet med gruppa. Neste nivå av indeksikalitet er når individer blir bevisste på forskjellene mellom egen språkbruk og andre, og de begynner å bruke trekket aktivt i sosial samhandling. Det er på dette nivået større metabevissthet om trekket og dets relasjon til ei gitt sosial gruppe, selv om denne bevisstheten ikke nødvendigvis er uttalt. På dette stadiet kan trekket utnyttes som markør for en gitt identitet mer eller mindre bevisst. Det tredje nivået av indeksikalitet er når et språktrekk har blitt en naturlig del av diskursen omkring det som kjennetegner språkbruken til ei gitt gruppe. På dette stadiet har trekket blitt det Labov (1972) har omtalt som en *stereotyp*, og det vil typisk kunne inngå i oversyn over trekk som kjennetegner en gitt varietet, og trekket vil også typisk bli utnyttet performativt i utspilling av den gruppeidentiteten trekket nå er koplet til. Når et språktrekk har nådd dette nivået av indeksikalitet, er det altså så stor bevissthet omkring den sosiale betydninga trekket indekserer, at det kan utnyttes i bevisst lek med eget og andres språklige uttrykk.

Det er altså når språktrekk blir registrert (av ikke-lingvister) som typiske for ei gitt gruppe, at trekkene blir bærere av sosial betydning. Den kvalitative analysen av vårt materiale viser at termen “tonefall” ofte blir brukt med referanse til suprasegmentale trekk, og analysene illustrerer også at flere av informantene er i stand til å isolere prosodiske trekk og den sosiale betydninga slike trekk har. Disse trekkene ser videre

ut til å ha et betydelig potensial når det gjelder å signalisere geografisk tilknytning og tilhørighet til bestemte sosiokulturelle fellesskap. Men ut over det at “tonefall” kan fortolkes som ei markering av geografisk og sosial forankring, viser flere av eksemplene ovenfor at prosodiske trekk spiller en vesentlig sosiolingvistisk rolle gjennom å skape sosialt meningsfulle distinksjoner mellom språklige uttrykk mer generelt. Som Irvine (2001) har påpekt, har språklige stiler det til felles med andre stiluttrykk (klær, hår, musikk o.l.) at de står i en sosialt meningsfull kontrast til andre stiler; det å “ha stil” er ikke primært et utsagn om et individ, men om hvordan stilen til ett individ står i forhold til andre individers stil. Det er altså *distinksjonen* mellom stiler som er det essensielle:

Whatever “styles” are, in language or elsewhere, they are part of a system of distinction, in which a style contrasts with other possible styles, and the social meaning signified by the style contrasts with other social meanings (Irvine 2001: 22).

At trekk på prosodisk nivå ser ut til å være potente når det gjelder å skape sosiolingvistisk meningsfulle distinksjoner, kommer ikke minst til syne i informantens Lines perspektiver på leseintonasjon, slik de ble presentert i avsnitt 4.2 ovenfor. Hennes utsagn viser at variasjon på prosodisk nivå kan ha en sosial symbolfunksjon uavhengig av andre språktrekk. Dette betyr at prosodiske trekk fortjener økt forskningsmessig oppmerksomhet som sosiolingvistiske indekser – det er ingen trekk som er mer relevante å forske på enn dem som språkbrukere framhever som sosialt betydningsfulle.

Siden funnene er basert på en studie av bidialektales språklige praksiser, er det grunn til å spørre om de kan betraktes som gyldige ut over denne noe spesielle gruppen av språkbrukere. Det at flere av de bidialektales språkbrukerne i studien kan isolere bestemte prosodiske særdrag ved kodene sine, kan bety at disse språkbrukerne har en særlig utviklet metaspråklig bevissthet og kompetanse. Det er som nevnt også grunn til å anta at de har en særlig evne til å sette ord på hva de mener, gjennom å eksemplifisere. Det er slik sett ikke gitt at deres bevissthet omkring prosodiske særtrekks indeksikalitet gjenspeiler den mer allmenne folkelingvistiske bevisstheten om dette. Med andre ord kan prosodiske særdrag potensielt være på et annet nivå av indeksikalitet blant bidialektale enn i befolkninga for øvrig. Alternativt kan de bi-

dialektales stadige henvisninger til “tonefall” forstås som en refleksjon av noe mer allment, og da mer spesifikt den relative markertheten til prosodiske særdrag – altså hvor iørefallende disse trekkene er, og hvilken status de har som sosiolingvistiske variabler i forhold til trekk på andre språklige nivå. Vi mener dette siste er den rimeligste fortolkninga, men det trengs videre forskning for å kunne ta stilling til dette. Det vi imidlertid kan slå fast på bakgrunn av våre funn, er at “tonefall” ser ut til å være mer enn en tom, folkelingvistisk merkelapp, og at det hviler et betydelig potensial for kunnskapsbygging i videre utforskning av prosodiske trekk som sosiolingvistisk betydningsfulle språktrekk.

6 Avslutning

De spørsmålene som utgjorde utgangspunktet for analysen vi har presentert, var (1) om en kan identifisere konkrete lingvistiske korrelat for de folkelingvistiske referansene til konseptet “tonefall” i vårt materiale, og (2) hvilken informasjon om den sosiale betydninga til prosodiske trekk en kan trekke ut av det informantene sier om og i tilknytning til dette konseptet. Analysen viser at informantene i mange tilfeller både kan beskrive og eksemplifisere identifiserbare prosodiske trekk. Flere av informantene illustrerer også at de kjenner til trekkenes geografiske utbredelse og de sosiolingvistiske stereotypiene som er knyttet til dem i kraft av dette. Med utgangspunkt i teori om språkets indeksikalitet og *enregisterment* har vi på bakgrunn av dette argumentert for at prosodiske trekk figurerer høyt i et tenkt hierarki av sosiolingvistisk symbolpotensial; det er snakk om trekk som språkbrukere identifiserer som sosiolingvistisk relevante og betydningsfulle. Slik sett støtter studien den tidligere forskninga som ble oppsummert i avsnitt 1 og 2. Vi har også tatt til orde for at språklig variasjon på prosodisk nivå derfor fortjener økt forskningsmessig oppmerksomhet. Ikke minst understreker funnene at det er behov for videre intonologisk og sosiolingvistisk utforskning av den folkelingvistiske konseptualiseringa av talemålsvariasjon på prosodisk nivå.

Litteratur

- Abrahamsen, Jardar Eggesbø. 2003. *Ein vestnorsk intonasjonsfonologi*. Upublisert doktoravhandling. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Agha, Asif. 2003. "The social life of cultural value." *Language and Communication* 23(3–4): 231–273.
- Boersma, Paul og David Weenink. 2015. Praat: doing phonetics by computer (Version 6.0). Tilgjengelig fra <http://www.fon.hum.uva.nl/praat/> (desember 2015).
- Christiansen, Hallfrid. 1973 [1954]. "Hovedinndelingen av norske dialekter." I: *Frå norsk målføregransking*, red. Olav T. Beito og Ingeborg Hoff, 39–48. Oslo, Bergen, Tromsø: Universitetsforlaget.
- Cramer, Jennifer. 2016. "Perceptual Dialectology." I: *Oxford Handbooks Online*. New York: Oxford University Press. Hentet fra <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/978019935345.001.0001/oxfordhb-9780199935345-e-60>.
- Eckert, Penelope. 2008. "Variation and the indexical field." *Journal of Sociolinguistics* 12(4): 453–476. doi:10.1111/j.1467-9841.2008.00374.x
- Ekre, Lars. (1960). *Opplysningar til stadnamn frå Midt-Jotunheimen og tilgrensande bygder*. Oslo/Bergen: Universitetsforlaget.
- Fintoft, Knut og Per Egil Mjaavatn. 1980. "Tonelagskurver som målmerke." *Maal og minne*, 66–87.
- Fretheim, Thorstein og Randi A. Nilsen. 1989. "Romsdal Intonation: Where East and West Norwegian Pitch Contours Meet." I: *Papers from the Eleventh Scandinavian Conference of Linguistics 2*, red. Jussi Niemi, 442–460. Joensuu: University of Joensuu.
- Gooskens, Charlotte. 2005. "How well can Norwegians identify their dialects?" *Nordic Journal of Linguistics* 28(1): 37–60. doi: <https://doi.org/10.1017/S0332586505001319>.
- Hilmo, Jo Vegard. 2012. *Språksamfunn i grenseland. Ein sosiolingvistisk studie av språk og språkoppfatningar i Tydalen*. Upublisert masteroppgave. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Hognestad, Jan K. 1997. *Tonemer i en høytomedialekt. En undersøkelse med utgangspunkt i Egersund bymål*. Oslo: Samlaget.
- Irvine, Judith T. 2001. "'Style' as distinctiveness: the culture and ideology of linguistic differentiation." I: *Style and Sociolinguistic Variation*, red.

- John R. Rickford og Penelope Eckert, 21–43. New York: Cambridge University Press.
- Johnstone, Barbra, Jennifer Andrus og Andrew E. Danielson. 2006. “Mobility, Indexicality, and the Enregisterment of ‘Pittsburghese’.” *Journal of English Linguistics* 34(2): 77–104.
- Klynderud, Heidi Elisabeth. 1999. *Kodeveksling ved bidialektisme*. Upublisert hovedoppgave. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Kristiansen, Daniel A. 2013. *Bindal - et språksamfunn på grensen*. Upublisert masteroppgave. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Kristoffersen, Gjert. 1992. “Cirkumflekstonelaget i norske dialekter, med særlig vekt på nordnorsk.” *Maal og Minne* 1992: 37–61.
- . 2007. “Dialect variation in East Norwegian tone.” I: *Tones and Tunes, Vol. 1: Typological and Comparative Studies in Word and Sentence Prosody*, red. Tomas Riad og Carlos Gussenhoven, 91–111. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Kveen, Perlaug Marie. 2011. “*Døkk har slikt rart tonefall*”. *Om tonelag og andre prosodiske drag ved målet i Lom, med eit sideblikk til Skjåk*. Upublisert masteroppgave. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Labov, William. 1972. “On the mechanism of linguistic change.” I: *Sociolinguistic patterns*, William Labov, 160–182. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Mæhlum, Brit. 1992. *Dialektal sosialisering: en studie av barn og ungdoms språklige strategier i Longyearbyen på Svalbard*. Oslo: Novus.
- Mæhlum, Brit og Unn Røyneland. 2012. *Det norske dialektlandskapet*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Nilsen, Randi A. 1992. *Intonasjon i interaksjon: sentrale spørsmål i norsk intonologi*. Upublisert doktoravhandling. Universitetet i Trondheim.
- . 2000. “Tonale særtrekk i norske lavtonedialekter.” I: *Folkmålsstudier* 39, red. Ann-Marie Ivars og Peter Slotte, 219–238. Helsingfors.
- . 2001. “‘Borderline Cases’. Tonal characteristics of some varieties of spoken South Norwegian.” *Nordic Prosody VIII*: 173–186.
- Preston, Dennis R. (red.). 1999. *Handbook of perceptual dialectology* Vol. 1. Amsterdam: John Benjamins.
- Sandøy, Helge. 1996. *Talemål*. Oslo: Novus.

- Silverstein, Michael. 2003. "Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life." *Language & Communication* 23(3–4): 193–229. doi:10.1016/S0271-5309(03)00013-2.
- Skjekkeland, Martin. 1997. *Dei norske dialektane. Tradisjonelle særdrag i jamføring med skriftmåla*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- . 2005. *Dialektar i Noreg: tradisjon og fornying*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Strandheim, Kristin. 2018. "Viss de e andre fâlk som ikkje sjønne sæ like my på de, så kainn vi snakk meir sånn tradisjonell trøndersk". *En sosiolingvistisk studie av registervariasjon hos ungdom fra flerkulturelle miljøer i Trondheim*. Upublisert masteroppgave. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Søfteland, Åshild og Kaja Borten. (2018). "Æ e trønder, æ, sjø!" Den pragmatiske partikkelen sjø i midt-norske dialektar. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 36(2): 249–280.
- van Ommeren, Rikke. 2016. *Den flerstemmige språkbrukeren. En sosiolingvistisk studie av norske bidialektale*. Upublisert doktoravhandling. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. Hentet fra https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/2428730/Rikke%20van%20Ommeren_PhD.pdf?sequence=1.
- Woolard, Kathryn Ann. 1998. "Introduction: Language Ideology as a Field of Inquiry." I: *Language Ideologies: Practice and Theory*, red. Bambi B. Schieffelin, Kathryn Ann Woolard og Paul V. Kroskrity, 3–47. New York: Oxford University Press.

Abstract

That prosodic features are among the most salient features of Norwegian dialects is a truism in Norwegian dialectological and sociolinguistic research. Still, research on how speakers perceive and interpret prosodic features is relatively sparse. The article presents an analysis of the metalinguistic and metapragmatic discourse of Norwegian bidialectal speakers with an emphasis on their comments about what they call "tonefall" ('speech melody'). A qualitative sociolinguistic analysis of the material is accompanied by an intonological analysis. The findings lend support to the notion that "tonefall" and related terms are used with reference to supra-segmental features and provide evidence of the informants' ability

DET FOLKELINGVISTISKE KONSEPTET “TONEFALL”

to identify and isolate dialect features at the prosodic level. The analysis further suggests that prosodic features figure high in a hierarchy of indexicality of different dialect markers within a Norwegian context and it is argued on the basis of this that further research on the sociolinguistic meaning of prosodic features is needed.

Rikke van Ommeren

NTNU

Institutt for lærerutdanning

NO-7491 Trondheim

rikke.van.ommeren@ntnu.no

Perlaug Marie Kveen

NTNU

Institutt for språk og litteratur

NO-7491 Trondheim

perlaug.kveen@ntnu.no